

6. Цивьян Т. Мифологическое программирование повседневной жизни / Т.Цивьян // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград, 1985. – С. 154-178.

Список джерел та їх скорочень

1. Б.-Н. – Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
2. Г. – Грінченко Б. Словарь української мови. – Т.1-4. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
3. Н. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М.Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
4. СУМ – Словник української мови: В 11-ти т. К.: Наук. думка, 1970-1980.
5. Ф. – Галицько-руські приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. – Т.1-3. – Львів, 1901-1910.
6. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Укл. В.М.Білоноженко та ін.. – К., 1993. – Кн.1-2.

Summary. The article deals with the analysis of communicational functions of the interjectional phraseological units in diachrony.

The author investigates functional peculiarities of different genres of the interjectional phraseological units; causes and conditions of their changes.

Key words: exclamation idioms, pragmatic functions.

Отримано: 19.10.2012 р.

УДК 811.161.2'374

Т.Д.Ліщук

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ» ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ»

У статті аналізується лексико-семантичне поле «зовнішність людини», виокремлене із твору В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»; детально характеризуються лексеми на позначення носа та очей героїв; з'ясовуються особливості ідіостилю автора.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, зовнішність людини, портретна характеристика, лексема.

Сучасна лінгвістика все частіше звертається до вивчення творчості українських письменників у лексичному аспекті, зокрема велика увага приділяється дослідженням лексико-семантичних полів. Саме розвідки такого зразка допомагають якнайкраще відтворити і зрозуміти ідіостиль письменників, які свого часу відігравали вирішальну роль у процесі формування української літературної мови [4, 12].

Теоретичні питання лексико-семантичного поля розроблялися як у зарубіжній лінгвістиці (Ю. Д. Апресян, Л. Вайсгербер, В. Порциг, Й. Трір та ін.), так і в українському мовознавстві (Ф. С. Бацевич, В. О. Винник, Н. Ф. Клименко, М. П. Кочерган та ін.); проводиться вивчення лексико-семантичних і функціонально-семантичних полів, ономазіологічних і тематичних груп тощо. Питаннями лінгвостилістики займаються такі мовознавці, як С. Я. Єрмоленко, О. А. Копусь, А. К. Мойсієнко, Н. І. Сидяченко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, О. М. Тищенко та ін.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичне поле «зовнішність людини» на матеріалі роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» В. Винниченка.

Як відомо, найбільш глибоко, детально й ґрунтовно відтворити і зрозуміти образ головного героя у будь-якому контексті нам допомагає змалювання його зовнішності. Портретно-образна система в кожного митця слова характеризується оригінальністю і самобутністю.

Творчість відомого українського письменника-модерніста Володимира Винниченка є цікавою і непересічною. Рання проза В. Винниченка в мовному аспекті досліджувалася лише Г. П. Лукаш та Л. О. Науменко, проте зовнішність людини ще не була об'єктом вивчення, що й зумовило актуальність теми нашої статті.

Роман «Записки Кирпатого Мефістофеля» – один із найкращих у творчому доробку В. Винниченка. Він хвилює цікавими сюжетами, непересічними образами і характерами. Так, В. Винниченко цілісну картину вигляду головних героїв передає через опис очей, брів, вій, уст, волосся, шиї, ніг, рук та носа.

Найяскравішою і найбільш промовистою деталлю кожної людини є її очі. Тому не дивно, що більшість письменників при описі персонажів акцентували свою увагу саме на очах. Але зовсім

не такої думки Винниченко-модерніст. Письменник знаходить іншу, не менш цікаву, деталь обличчя, яка, на його думку, здатна чи не найповніше передати усю суть людини, – ніс. Винниченко словами свого головного героя Якова Михайлюка стверджує: «Мені здається, найвірніше дзеркало душі людини не очі, як гадають, а ніс. Бувають носи добрі, злі; м'які, тверді; важкі, легковажні; хитрі, простодушні» [1, 207].

Уже у самій назві твору «Записки Кирпатого Мефістофеля» автор вказує на основну деталь зовнішності свого головного персонажа Михайлюка: «Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице і постать мене називають Мефістофелем, а за ніс – Кирпатим Мефістофелем» [1, 203]. Іронічно-сатиричні нотки уже простежуються в одній з основних дилем роману – чий син Андрійко – Якова чи Сосницького. Щоб дійти до певного висновку, Михайлюк постійно звертає увагу на ніс хлопчика і шукає його схожість зі своїм, Сониним чи Дмитровим: «Ніс у неї не Андрійків, – правильний, сухуватий, з рожевими, рухливими ніздрями» [1, 207], «У Сосницького теж не Андрійків – м'ясистий, важкий; ніздрі, неначе цвяшком проткнуті» [1, 207]. У Андрійка ж «ніс неправильний» [1, 206], «і сьогодні мені здається, що в ньому є щось качине, плескувате. Глибоке хвилювання та ніжність обхоплюють мене» [1, 206].

Якщо звернути увагу, то можна помітити, що автор чомусь наділяє своїх персонажів, незважаючи на стать і вік, горбастими носами: *стара караїмка з закарлюченим, як у сови, носом* [1, 262], *горбоноса жінка* [1, 271], *добродій з горбатим носом* [1, 278], *ніс з гордою, упертою горбинкою, хижий* [1, 281].

Форма та розмір носа, здається, вказують на характер та волю людини. Так, скажімо, у безхарактерного і слабовольного Панаса Павловича – *м'який безвольний ніс* [1, 219], а у його дружини Варвари Федорівни, яка до останнього не дає чоловікові розлучення, – *сухий упертий ніс* [1, 228], у невідступної коханої Якова Васильовича «Шапочки» – *ніс з гордою, упертою горбинкою, хижий* [1, 281], *дитячо-строгий ніс* [1, 209].

Натрапляємо також і на цікаві художні засоби (описи та метафори), які передають вигляд носа: *ніс синюватий, голодний* [1, 222], *ніс неправильний, весь у дірочках, з великими, занадто довгими ніздрями* [1, 226], *товстий, в'ялий, з круглими, крихітними ніздрями ніс* [1, 236], *ніс неначе зав'яв, як недостигла зірвана груша* [1, 242], *раніше білий, в'ялий, повислий ніс тепер, здається, теж схуд, підтягнувся, став бурим і порепаним, як перестиглий жовтяк-огірок* [1, 285], *жовтизна її носа нагадує мені старі ікони* [1, 298].

Але все ж таки найбільше у романі автор звертає увагу на опис очей і надає їм велику роль. Цікаво, що очі не є тією міркою, за якою можна визначити ставлення автора до героя (позитивне чи негативне), або доповненням внутрішнього світу героїв. Адже, парадоксально, що герої із позитивними рисами характеру зазвичай наділені *негарними* і *маленькими* очима: *насмішкувато-добрі, трохи короткозорі очі, запалені й обведені оранжевими припухлими повіками, моргають з-за пенсне напружено й розгублено, немов туди попала порошок* [1, 219], *в неї негарні, маленькі зморщені очі* [1, 262], *так, очі великі, сірі, але нічого особливого в них нема* [1, 313], *панна з вузенькими, як бритвою прорізаними, чорними оченятами* [1, 343], а з негативними – *гарними* і *великими*: *її вузьке, сухе обличчя з гарними, великими, холодними очима незвично-спокійне* [1, 228], *велично розумні очі* [1, 228], *придивляється до нас своїми розумними, колючими щілинками* [1, 246], *її великі, пукаті очі дивляться на мене спокійно та холодно* [1, 360].

Але це не є усталеною нормою. Очима «Шапочки» «Кирпатий Мефістофель» залежно від настрою то милується, то байдуже оцінює: *очі немов насмішкуваті, або сумні* [1, 210], *очі м'які, лякливі, так само повні непорозуміння, чекаючи ще чогось* [1, 213], *великі, чи то насмішкуваті, чи то сумні очі «Білої Шапочки»* [1, 265], *з погордою жмуриць милі свої очі* [1, 271], *очі зворушливо-сердиті, здивовані* [1, 273], *сердито-розумні сірі очі* [1, 283].

Самого ж «Кирпатого Мефістофеля» автор наділяє невеликими очима, що логічно доповнюють картину його внутрішнього світу: *з-під лахматих брів понуро й жорстко дивляться невеликі очі* [1, 381].

Інша справа – очі дітей. Автор вказує на чистоту і вразливість дитячої душі: *ті ж самі голубувато-сірі очі тільки не такі сухі та жорсткі* [1, 206], *дивиться на мене круглими, чорненькими оченятками* [1, 225], *дивлячись на мене широко одвертими, до болю хвилюючими, сірувато-голубими очима* [1, 242], *Костя з великими переляканими очима* [1, 263], *оченята каламутні, нетямущі, блукають без уваги* [1, 345], *очі блукаючі, слізливі* [1, 59].

Очі є тією деталлю зовнішності, за допомогою яких В. Винниченко також передає характер дійових осіб: *насмішкувато-добрі, трохи короткозорі очі, запалені й обведені оранжевими припухлими повіками, моргають з-за пенсне напружено й розгублено, немов туди попала порошок* [1, 219], *не зводячи з мене ненавидячих, нахабних очей* [1, 246], *холодні, з нещирим сміхом, очі* [1, 258], *з вогкими, вдячними, сумирними оченятами* [1, 260], їх фізичну втому: *очі повертаються важко, мляво й понуро* [1, 246], *вузькі, пукаті, прикриті млявими повіками, очі дивляться в стіл* [1, 203].

До окулістичних лексем ми також відводимо опис **брів та погляду**: *з густими бровами, похочими на дві лохматі гусениці* [1, 203], *строго похмуріє свої милі, широкі брови* [1, 207], *Шапочка удавано-суворо насуплює брови* [1, 278], *погляд пильний, допитливий, гнітючий* [1, 242], *зиркає на мене своїм іронічно-ласкавим поглядом* [1, 317], *Костя скоса, понуро й коротко, як найжене звірятко, поглядає на матір* [1, 349].

З усіх деталей портретної характеристики зовнішності людини обличчя загалом є найбільш об'єктивним джерелом створення портретної характеристики персонажа. Так, В. Винниченку вдається це передати через використання різноманітних лексем, що вказують на:

- **колір обличчя**: *посріблений, немов покритий перламутром, профіль дівчини* [1, 210], *караїмка з оливковим кольором лица* [1, 262], *одвертає вбік біле, набрякле від сліз лице* [1, 263], *його лице блідне під смагою, ставши сірим, як цукровий папір* [1, 290], *її лице жовтяве, стомлене, помітно немолоде* [1, 346], *колір її лица недужий, у жовтявих плямках* [1, 360], *поважно-спокійне рожеве, безброве личко з довгастим підборіддям* [1, 381];
- **фізичний стан**, зокрема втому: *поглядають на мою високу постать, що безперестанку ходить по тротуарі з хмарним, стомленим лицем* [1, 270], *засмалене, схудле лице його дивиться на мене безпорадно, благаючи* [1, 290], *тепер нема вже ні оживлення, ні безтурботності в її лиці: воно байдуже, втомлене, з жовтизною біля носа, неначе пригорілий на лампі папір, з буровато-фіолетовими западинами довкола очей; воно здається сухим, нудним* [1, 297];
- **походження** (тут існує вказівка як на етнічність персонажа, так і на його статус): *його обличчя киргизьке, смугляве, з полиском, неначе погано почищене ваксою, непорушне й серйозне* [1, 203]; *велике, мужицьке його лице* [1, 290];
- **форму**: *довгасте, вузьке обличчя* [1, 258], *цапине лице* [1, 29], *а цапине, похитливе його обличчя хитро й задоволено усміхається* [1, 320], *з'являється Варвара Федорівна, випростована, з довгим, величним обличчям* [1, 359], *бачу довгасте обличчя з качиним носом і довгим підборіддям з загостреною борідкою* [1, 381];
- **вік**: *личка дітей оживлені, сміхотливі* [1, 247], *і яка дитяча строгість в обличчі!* [1, 266];
- **вигляд** (враження читача про героя), де водночас звертається увага на внутрішній стан людини, її характер або ставлення до навколишніх. Наприклад, позитивізм простежується у таких зразках: *м'які, лагідні риси лица* [1, 209], *в профілю є щось безмежно-лагідне, слабеньке, ніжне, а так – обличчя серйозне, розумне* [1, 210], *але миле, живе лице не можна назвати гарним: очі несміливо зайшли під лоб і хоча здаються великими від пенсне в чорній роговій оправі, але в дійсності маленькі, якісь зморщені; ніс неправильний, весь у дірочках, з великими, занадто довгими ніздрями, а губи широкі та випнуті наперед, як у негрів* [1, 226], *тепер є і вираз, і немов свідомість у цих крихітних, зворушливо-негарних і чистеньких рисах* [1, 347]. Негативне забарвлення наявне у наступних характеристиках: *ніс у Соні від хвилювання блідне й губи стають ще тоншими, лице робиться сухим, колючим* [1, 207], *вираз її лица, як і перше, холодний, недосяжний і байдужий* [1, 271], *у нього лице мокре, жалюгідне; на блідому переніссі фіолетова смужка від пенсне* [1, 359], *а цапине, похитливе його обличчя хитро й задоволено усміхається* [1, 320];
- **характер**: *обличчя досить нахабне, з еспаньйолкою й чорними вусиками* [1, 324], *з'являється Варвара Федорівна, випростована, з довгим, величним обличчям* [1, 359], *з величним, розумним і строгим лицем стоїть Варвара* [1, 304].

Подається й узагальнений опис **голови**: *голова в неї невеличка* [1, 78], *гриви нема, голова поголена, з чудними тугриками й маленькими слідами від колишніх ранок* [1, 285], *в голові: карусель з оркестріоном, вогнями, миготливими фігурами* [1, 300], *з великою, лисою, розумною головою* [1, 326].

- Для детальнішого опису обличчя Винниченко змальовує окремі його елементи:
- **чоло, лоб** (*пукате, як бік чайника, чоло* [1, 206], *червоний, бугруватий, лисий лоб* [1, 222], *бачу вже кругле, пукате чоло* [1, 251], *з молочно білим чолом* [1, 254], *велике чоло* [1, 332]);
- **борода** (*скудовчена, мишачого кольору, кучерявенька борідка* [1, 202], *гостра борідка* [1, 203], *порохнява борідка* [1, 222], *неохайна борідка* [1, 224], *загострена борідка* [1, 381]);
- **вуса** (*вуса вигоріли на сонці, стали жовто-білими, як степова трава пізнього літа* [1, 292], *чорні вусики* [1, 324], *з бурульками на вусах* [1, 358]);
- **щоки** (*молочно-рожева щока* [1, 209], *щоки вкриті порохнявою борідкою, втягнуті, як у старій людини* [1, 222], *щоки обвисли* [1, 242], *брюнетка з твердими, як, опука, щоками; і в ластовинню* [1, 278], *лице приємне з твердими рум'яними щоками* [1, 278], *щоки худорляві* [1, 313], *щоки Клавдії Петрівни знайома палають цегляно-червоним рум'янцем* [1, 337]);
- **підборіддя**, яке у героїв здебільшого гостре (*гостре підборіддя* [1, 206], *гостреньке підборіддя* [1, 234], *у Вані гостре підборіддя, на яке я можу дивитись годинами* [1, 261], *бачу довгасте обличчя з качиним носом і довгим підборіддям з загостреною борідкою* [1, 381]);
- **шия** (*червона, в зморшках шия* [1, 224], *шматочок ший, що часом одливає фіолетовим перламутром електричного світла* [1, 266]);

- **зуби** (ріденькі, попсовані зуби, якомсь по-собачому вишкірені [1, 225], усміхається до мене, виставляючи дрібні, синюваті зубки [1, 227], верхня губа хижо задирається догори, виставляючи синюваті, покришені зуби [1, 244]);
- **вуха** (одтопирчені вуха [1, 234]).

Характерною деталлю роману є те, що В. Винниченко часто вживає слово «пукатий» для опису деталей зовнішності: *вузькі, пукаті, прикриті млявими повіками, очі дивляться в стіл* [1, 203], *її великі, пукаті очі дивляться на мене спокійно та холодно* [1, 360], *пукате, як бік чайника, чоло* [1, 206], *брюнетка з твердими, як, опука, щоками; і в ластовинню* [1, 278], *мордочки в них ніжні, оченята пукаті, і плохенькі-плохенькі* [1, 287]. Найімовірніше, що ця лексема є синонімічною до слова «випуклий» зі значенням «який має округло вигнуту назовні поверхню, який видається наперед, опуклий, випнутий, горбатий, бокатий, горболобий; витрішкуватий, банькатий» [3, 238].

Отже, проаналізувавши роман В. Винниченка, ми дійшли до висновку, що автор, використавши портретний опис персонажів, зміг передати окремими деталями сутність своїх героїв. Не завжди приваблива зовнішність відповідає красі внутрішнього світу персонажа. Зовнішність є неначе доповненням і вказівником окремих недоліків характеру у душі людини. Найбільшу увагу автор звертає на ніс – саме він є виразником внутрішнього та зовнішнього світу героїв. Будучи представником модернізму, В. Винниченко не акцентує увагу на художніх засобах, вони у нього не такі насичені і барвисті. Натомість він заглиблюється у психологію героїв і робить це також за допомогою лексико-семантичного поля «зовнішність людини».

У перспективі плануємо охарактеризувати інші складники досліджуваної групи лексики на матеріалі роману В. Винниченка, зокрема описати мовні засоби для змалювання частин тіла людини та її одягу.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / В. К. Винниченко. – К. : Грамота, 2005. – 928 с.
2. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 1. – С. 238 (всього 926 с.)
3. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 118 с.

Summary. In the article the lexics-semantics field is analysed «exterior of man», abstracted from work of V.Vinnichenko «Messages of Kyrpatogo Mefistofelya»; lexemes are in detail characterized on denotation of nose and eyes of heroes; the features of style author turn out.

Key words: Lexics-semantics field, exterior of man, portrait description, lexeme.

Отримано: 2.10.2012 р.

УДК 811.161.2'367.332.3(477.43)

В. Ю. Маркітантова

ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ПОДОЛЯН

У статті аналізуються семантичні, структурні та функціональні властивості інфінітивних речень у поетичному мовленні Павла Гірника та Ігоря Римарука. Особлива увага сконцентрована на аналізі модальної семантики реальності-ірреальності, що виражається різними граматичними засобами.

Ключові слова: інфінітивне речення, головний член речення, модальність.

Інфінітивне речення – один із структурних різновидів односкладних речень, що здавна привертає увагу мовознавців і, попри все, неоднозначно ними трактується. У багатьох працях висвітлюється історія виникнення речень цього типу, пропонуються різноманітні класифікації, описуються їх структури.

За структурою речення, до складу яких входить інфінітив, поділяються на двоскладні й односкладні, хоча цей поділ є дискусійним. У перших інфінітив входить до складу граматичної основи та виконує функцію підмета чи присудка (або частини присудка). В односкладних реченнях інфінітив є виявом однокомпонентної структури:

За що ця гризота вічна?
Може, вона й не від Бога –
Писати потайки правду,